

NİZAMİ GƏNCƏVİ – 880

İSMAYIL MƏMMƏDLİ

BÖYÜK AZƏRBAYCAN ŞAİRİ NİZAMİ GƏNCƏVİ

Açar sözlər: Nizami, muncuq, ozan, alaçiq, türk.

X-XII əsrlər Azərbaycan elm və mədəniyyət tarixi çox mühüm bir dövr kimi səciyyələnilir. Şah saraylarında dövlət dili fars dili olsa da, bir çox Azərbaycan şairləri poeziya, şeir-sənət nümunələrini farsca yaratsalar da, onların ədəbi-bədii irsində milli təfəkkürdən süzülüb gələn dil elementləri də tez-tez müşahidə olunur. X-XII əsrlərdə Bəhmənyar, Xətib Təbrizi, Qətran Təbrizi kimi görkəmli mütəfəkkirlərin yetişməsi göstərir ki, o vaxt Azərbaycanda yüksək mədəni inkişaf səviyyəsi olmuşdur. Bunlar özgə dillərdə yaratdıqları əsərləri ilə şöhrətlənsələr də, öz xalq və dillərinə dərin hörmət qazandırmışlar. Belə şəxsiyyətlərin yaranması, hər şeydən əvvəl, milli səviyyə, təfəkkür yetkinliyi demək idi, xalqın və onun dilinin sayılması ilə bağlı hadisə idi. Fonoqrafik yazıya (ərəb əlifbasına, belə kamil elmi-mədəni mühitə malik ana dilində yazı az da olsa, olmaya bilməzdi).

Qulamhüseyn Beqdeli Qətran Təbrizinin əsərlərinin dilində:

Çuval (kəsi ke medhi to quel, dirəm, berəd beçuval,)

Çöppü-yalli Çu əz ney xuni əz pulad çöppü);

Çinaq (Bərxateməs nəginə və bərmərkəbəş çinaq);

Bəkməz (Çenanke qisseyi- zair ze sağəro bəkməz)

Yəhər mənasında yun alıq (Çu bər bəlayi – meymuni berəzm əndər nəhəd yuni) və b.

Azərbaycan dilinin inkişafında şəksiz xidmətləri olan Xaqani və Nizami haqqında farslar, “onlardan türk qoxusu gəlir” (buye- tork miayət) deyirlər. Bu böyük sənətkarlar klassik – fars bədii dilinə Azərbaycan dilinin ətrini hopdurmuşlar. Nizaminin dilində bu keyfiyyət daha aydın görünür. Çox əlamətdar haldır ki, bu il 2021-ci ildə Azərbaycanın dünya miqyasında tanınan böyük mütəfəkkir şair Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 880 illiyi tamam olur.

Azərbaycan ədəbi mədəni fikir tarixinin bu əlamətdar hadisəsinin dövlət səviyyəsində layiqincə bayram edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının möhtərəm prezidenti İlham Əliyevin “böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin 880 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında” sərəncamı xüsusi fərəh doğurur. Xatırlatmaq istərdik ki, hələ 1979-cu ildə ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə “Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsini, nəşrini və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” yanvar ayının 6-da imzaladığı qərar bu istiqamətdə kompleks vəzifələr irəli sürəcək, Nizami irsinin və ümumən orta əsrlər Azərbaycan mədəniyyətinin sistemli araşdırılması üçün geniş perspektivlər açmışdır. Məhz ulu öndərin təşəbbüsü ilə qəbul edilən 1981-ci ilin avqust ayında Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 840 illiyi haqqında qərar isə nizamişünaslıqda əsaslı dönüş yaratmışdır, davamlı tədqiqatlar üçün yeni-yeni üfüqlər açmışdır. Görkəmli prezidentimiz İlham Əliyevin dahi Nizaminin anadan olmasının 880 illiyi haqqında imzaladığı bu yeni qərar da böyük öndərin mədəniyyətimizə, ədəbiyyatımıza diqqət hörmət və qayğının xeyirxah siyasətinin tərkib hissəsi kimi bütövlükdə xalqımızın ürəyindəndir, diqqətəlayiqdir.

Nizami irsi dəyərini və müasirliyini həmişə qoruyub özündə saxlayan əsərləri insan həyatı və yaşayışının mənasını ifadə edən ən müdrik fikirlər, həkimanə sözlər toplanmış mənəvi xəzinədir, sərəvətdir. Böyük ustadın qələmindən çıxmış hər bir sətir yeni-yeni nəsillər üçün ibrət dərside, məktəbdir, insanların qəlbində ölçüyə gəlməz, yüksək, ali duyğular oyadan, onları inkişafa, tərəqqiyə, təkamülə sövq edən, cahanda həqiqi bərabərlik, nizam, sülh, əmin-amanlıq səadət uğrunda mübarizəyə ruhlandırır misilsiz sənət nümunələridir.

Bir məsələni də xüsusi olaraq diqqətə çatdırmağı lazım bilir ki, Nizami Gəncəvinin bədii əsərləri hələ orta əsrlər Şərqi böyük mütəfəkkirləri tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır, nəzərini cəlb etmiş, onun elmi fəlsəfi, bədii, mənəvi düşüncələri Qərb dünyası mütəfəkkirlərini də ofsunlamış, heyrləndirmişdir. Hələ orta əsrlərdə Nizami “Xəmsə”sinin mövzularına müraciət olunmuş, habelə onlarla “Xəmsə” qələmə alınmış nəzirələr yazılmış, ideyalar dəstəklənmiş və inkişaf etdirilmişdir. Müasir dövrdə də XX əsrin dönəmində müstəqillik illərində də, bu gün Nizami irsi böyük diqqətə, hörmətə və marağa səbəb olmuş, hazırda da olmaqdadır. Onun anadan olmasının 800,840,870, illik yubileyləri təntənəli şəkildə bayram edilmişdir.

Fars ədəbi – bədii dilinin inkişafında şəksiz xidmətləri olan Xaqani və Nizami haqqında farslar, “onlardan türk qoxusu gəlir”. (buyetork miayət) deyirlər. Bu böyük sənətkarlar klassik fars bədii dilinə Azərbaycan dilinin ətrini hopdurmuşlar. Nizaminin dilində bu keyfiyyət daha aydın görünür.

Akademik H.Araslı Nizaminin bədii irsində bir çox Azərbaycan sözlərini müşahidə etmişdir. Bunlara nümunə kimi xatun, ozan, yaylaq çalış-vuruş, sancaq (bayraq mənasında), qlavuz (başçı,bələdçi) və s. göstərmək olar.

Nizaminin bədii əsərlərinin dilində etnoqrafik sözlərin işlənməsi faktının da qeyd etmək yerinə düşərdi. H. Araslının seçib göstərdiyi bir xeyli Azərbaycan sözləri içərisində qədim leksik lay kimi bu günümüzdə qədər də qorunub saxlanmış etnoqrafizimlər qiymətli dil faktorlarıdır. H.Araslının adı çəkilən məqaləsindən götürülmüş nümunələr əsasında bölgünü özümüz aparmışıq. Belə sözlərə diqqəti cəlb etmək istərdik:

Muncuq (Zemouci-xun ki bər mizəd be əy-yuq. Por əzxun gəşte təsək koləngi);

Gərdək (Dər in gərdək neşəste Xosrove Çin, Be an digər fitadə şure-şirin);

Alaçıq (becərayi- zərbi-himmət Beçə Raze-yin çe lafəm, Çi ziyəd be paye pılan alaçuqe – tork mane);

Nizaminin dilində işlənmiş Azərbaycan mənşəli etnoqrafik sözlərin bir qismi bugünkü dilimizdə arxaikləşmişdir.

Tutuq (pərdə) – Ta kərəməş dər tutuqi nur bud, Xar ze gol, ney ze şəkkər dur bud). Kəmani- sefid tuz- ağ tozlu yay. “bu idiom Azərbaycan dilindən hərfən farscaya tərcümə olunmuşdur”. (T.Hacıyev).

Azərbaycan xalqının məişətini və etnoqrafiyasını dolğun əks etdirən bəzi atalar sözləri və zərbi məsələlərdə farscaya kalka edilərək o dövrlük fars dilinin frazeoloji xəzinəsini zənginləşdirmişdir.

Öz əli ilə öz ayağına balta çaldı (Be dəste – xod təbər bər paye – xod zad);

Qurdla quzu bir yerdə otlayır. (yekca ab xorde qorq ba miş);

Doşab almışam bal çıxıb. (Yeki sirke tələb kərd, əngəbin yaft);

Heç kəs öz ayrına turş deməz. (Kəsi nə-quyəd ke, duği – mən torşəst) və i.a.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında misilsiz xidmətləri olan, ədəbiyyat tariximizin yaradıcılığından biri kimi tanınan mərhum akad. H.Araslı bu qənaətdədir ki, göstərilən ifadə və atalar sözləri Nizami Gəncəvidən əvvəl yaşamış fars dilli azərbaycanlı şairlərdə də və eləcə də fars sənətkarlarında müşahidə edilməmişdir. Lakin XII əsrdən sonra yaşayıb yarananlar tez-tez belə ifadələr, hikmətli cümlələr işlətməmişlər.

Azərbaycan etnoqrafik leksikasında mühüm yer tutan oyun adlarının da Nizami Gəncəvi əsərlərində işlənməsi maraqlı faktlardandır. Azərbaycan xalqının qədim məişətində geniş yer tutmuş çovğan oyunundan “Xosrov və Şirin”poemasından bəhs olunur.

Dişi aslan kimi yetmiş nəfər qız

Şirinin yanına gəldi qayğısız

Cürətdə hər biri bir İsfəndiyar

Rüstəmi-zal kimi ox atandılar .

Çovğan oynamaqda çox zirəkdiirlər.

Göydə çalırıldıar topu müxtəsər.

(Nizami Gəncəvi. “Xosrov və Şirin” poemasında Xosrovun Şirinlə çovğan oynaması ADN,1947 səh.107.)

Nəticə kimi onu deyə bilərik ki, Nizami yaradıcılığı tam, mükəmməl, hərtərəfli öyrənildikcə təkcə ədəbiyyatşünaslığımız üçün deyil, dilçiliyimiz, etnoqrafiyamız və ümumi mənəvi varlığımızın bir çox digər sahələri üçün də maraqlı səciyyəvi faktlar ortaya çıxarır.

ƏDƏBİYYAT

1. Araslı. H. Nizamidə xalq sözləri, xalq ifadə və zərbi məsələləri SSRİ. EA Azərbaycan filialının xəbərləri, 1942, N-8.
2. Beqdeli Q. – Qətran Təbrizi və onun divanı. Qətran Təbrizi. Divan (müqəddimə)- Bakı 1967.
3. Hacıyev Tofiq. – Azərbaycan ədəbi dili tarixi. – Bakı: ADU nəşri. 1976.

İsmayıl MAMMADLI**THE USING OF SOME WORDS IN NİZAMİ'S WORDS****SUMMARY**

In this article it is said about using in Nizami Ganjavi's works the Azerbaijani origin words like xatun, ozan yaylaq muncug, kulung, alaghich.

Key words: *Nizami, beads, ashug, nomad, tent, turk.*

Исмаил МАМЕДЛИ**УПОТРЕБЛЕНИЕ НЕКОТОРЫХ СЛОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ НИЗАМИ****РЕЗЮМЕ**

В статье говорится об употреблении в произведениях и Низами Гянджеви слов азербайджанского происхождения таких как хатун, озан, яйлаг, мончук, кулинг, гердек, алачик.

Ключевые слова: *Низами, бусы, озан, лачуга, турок.*